

5205

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

XXXVI/1-4

**БЕОГРАД
2005**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVI

Св. 1–4 (2005)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О тзв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића (МИЛКА ИВИЋ)	1
Грамматичке особине дискурса електронских ћаскаоница (БИЉАНА РАДИЋ-БОЈАНИЋ)	6
Деклитизација везника — неки теоријски и практични проблеми (теоријско-терминолошки приступ) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	16
О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ)	35
Префиксална творба речи — деривација или композиција (наставни и ваннаставни аспект) (ЈОВАНКА РАДИЋ)	54
Метафорични појам 'лица' у контексту теорије о учтивости (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	68
О једном типу морфосинтаксичког речника (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	76
Значења изведених апстрактних именица у српском језику (на материјалу из Речника САНУ и Речника МС) (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	86
Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	100
Семантичко-деривационо гнездо лексеме <i>радићи</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН)	104

П р и к а з и

Милка Ивић, О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, пет, Библиотека XX век 151, Београд, 2005, 139 стр. (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	127
Срето Танасић, Синтаксичке теме (ИВАНА КОЊИК)	134
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика, Део I, од стимулуса ка реакцији, Београд, 2005, 525 стр. (ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ)	139
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд, 2005, 5–525, изд. Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Службени лист (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	143
Милорад Радовановић, Планирање језика и други списи (СРЕТО ТАНАСИЋ)	146
Српски језички саветник (НАТАША ВУЛОВИЋ)	150

Срето Танасић, *Синтаксичке шеме*

По осми пут Библиотека *Пућ у речи*, издавачке куће Београдска књига, понудила је читаоцима књигу, која се, овога пута, бави синтаксичким темама. Реч је о књизи управо таквог наслова — *Синтаксичке шеме*, аутора Срете Танасића¹. Настала као плод вишегодишњег рада, књига доноси двадесет аутономних радова, раније објављених у различитим домаћим и иностраним публикацијама. Свестан чињенице да су неки од њих данас тешко доступни српском читаоцу, јер је реч о публикацијама са простора бивше Југославије (сарајевски часопис *Књижевни језик*), или изван ње (пољске публикације), аутор је одлучио да их поново, неке неизмењене, неке мање или више измењене, изнесе пред јавност.

Књигу отвара ауторов Предговор у коме се, укратко, образлаже мотив за издавање и сама концепција књиге. Наиме, у књигу су ушли радови обједињени тематиком — посвећени различитим синтаксичким или претежно синтаксичким питањима савременог српског језика и, уже, синтакси предиката у српској реченици. Затим се радови нижу без издвајања у поглавља, да би на крају били наведени исцрпни библиографски подаци о сваком раду, с напоменом о томе да ли је рад за ову прилику мењан или није (примећујемо да нас је аутор, вероватно нехотице, ускратио за библиографски податак о трећем по реду раду у књизи „Збирна виšekратност као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи“ — *Јужнословенски филолог* LIII). Затим следи Литература (дата у виду списка свих скраћеница које се користе у радовима), изводи из две рецензије, М. Ивић и П. Пипера, Појмовни регистар, Белешка о аутору и на крају Садржај.

Први рад, „Приступ синтакси глагола“, заправо је увод у оно што следи и уједно настојање да се објасне неки од појмова који ће се у даљим радовима користити (нпр. опозиција индикатив/релатив, опозиција референцијалност/нереференцијалност, функционисање система глаголских облика, модалност, глаголски род и пасивна дијатеза и др.).²

¹ Библиотека *Пућ у речи*, књ. 8, Београд: Београдска књига, 2005, стр. 223.

² Овај рад је, касније, уз незнатне измене, објављен у *Синтакси савременог српског језика, првоста реченица* у редакцији Милкс Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005. под називом *Уводне напомене* за излагање Срете Танасића о синтакси глагола (стр. 345–352).

Иако радови у књизи нису груписани, ипак се могу уочити извесне целине. Тако су наредна два рада, „Семантика глагола и итеративност“ и „Збирна вишекратност као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи“, посвећена питању итеративности у српском језику. Итеративност се овде не посматра, као што је то било уобичајено за нашу тзв. класичну литературу (нпр. Стевановић), у оквиру описа функционисања глаголског вида и времена, већ се, по узору на руске ауторе (Храковски, Књазев и др.), утврђује опозиција једна радња/мноштво радњи, а о итеративу говори као о једном типу мноштва радњи (поред дистрибутива и мултипликатива). У другом раду се уводи појам збирног мноштва радњи или збирне вишекратности, који се, на том месту, детаљно и описује, и посебно, пореди и разграничава од итеративног мноштва.

Наредна тема којој аутор посвећује пажњу јесте императивност. У раду „О императиву у савременом српском језику“ Танасић је скренуо пажњу на појаву функционално-стилске условљености употребе императива и истакао потребу да се она у будућим истраживањима детаљније испита. Свој допринос дао је у виду испитивања употребе императива у књижевно-уметничком стилу у савременом српском језику, где примећује да се, поред заповести и жеље, које се у литератури редовно везују за императив, императивом исказују и друга значења, ређе помињана или уопште не помињана, значење молбе, савета, утехе, а негираним императивом, поред забране или опомене, још и савет, молба, утехе. У даљем раду аутор испитује понашање глагола у вези са императивом и констатује да неки глаголи у српском језику не допуштају употребу императива, што је условљено њиховом лексичком семантиком.

У раду „О употреби глагола *шребайи*“ Танасић разматра однос језичке праксе и језичке норме, у вези са овим, у литератури више пута „прозиваним“, глаголом. На бројним примерима из различитих функционалних стилова, он показује како се језичка пракса и језичка норма тврдоглаво размимоилазе, још од Вука на овамо, што је, коначно, резултирало настајањем неприхватљивих конструкција типа *Они су шребало да ошйушјуу*, које ни граматички, ни семантички, нису у духу српског језика и зато их треба избацивати из употребе. Иако проблему не приступа нормативно, аутор настоји да проблем што детаљније осветли и предложи нека решења, која би могла, ако не да уклоне, онда макар да ублаже постојећи раскол. Она се, пре свега, односе на оне конструкције са глаголом *шребайи* које су у литератури неоправдано проглашаване за безличне, иако то заправо нису (*Марко шребала да ошйушјује*), и на оне у којима, по аутору, безлично употребљен глагол *шребайи* добија допуну у виду реченице (*Треба да ошйушјујем, Треба да Марко ошйушјује*).

У раду „О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола“ Танасић преиспитује постојећа знања о перфекту и плусквамперфекту узимајући у обзир категорију глаголског вида. У литератури је примећено да се у српском језику плусквамперфекат од имперфектив-

них глагола употребљава врло ретко, готово никако, али објашњење за такву ситуацију не постоји. Зато се Танасић бави овим проблемом и закључује да се плусквамперфектом перфективних глагола „исказују и такве прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер је поништен неком другом радњом“ (70) и да је баш зато плусквамперфекат незаменљив перфективним перфектом. То значење се код имперфективних глагола осим плусквамперфектом постиже и употребом перфекта, те на тај начин имперфективни перфекат постаје конкурентан имперфективном плусквамперфекту. Будући краћи и економичнији он га, као zgodнији, и потискује.

Наредних неколико радова посвећено је питањима у вези са пасивном дијатезом (то су радови „Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи“, „Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости“, „Опозиција референцијалност/неререференцијалност и пасивна дијатеза“ и „Пасив у научном стилу српскога језика“). У њима се посматра улога и значај опозиције референцијалност/неререференцијалност при избору језичких средстава којима ће се исказати садашња односно прошла референцијална/неререференцијална радња. Показује се да се садашња референцијална радња исказује једино тзв. СЕ-конструкцијама, док се садашња неререференцијална радња може исказати и СЕ-конструкцијама и конструкцијама са трпним придевом и два помоћна глагола у презенту, *бивајући* и *бијући* (*будем*). Прошла референцијална радња исказује се конструкцијама са трпним придевом и, ретко, рефлексивном, СЕ-конструкцијом. Неререференцијална прошлост исказује се, такође, конструкцијама са трпним придевом и, такође ретко, рефлексивном, СЕ-конструкцијом, али и конструкцијама: перфекат глагола *бивајући* + трпни придев, пасивни потенцијал и потенцијал у оквиру СЕ-конструкције, које су резервисане једино за неререференцијалну прошлост. Постоје и одређена ограничења у погледу глаголског вида, о којима се исцрпно саопштава у овим радовима. Посебна пажња усмерена је на хомонимичност пасивних конструкција и одговарајућих активних, као и на поступке који омогућавају њихову правилну интерпретацију.

И рад „Глаголи између реченице и рјечника“ бави се проблемом исказивања пасивне дијатезе у српском језику и хомонимичношћу синтаксичких средстава којима се она исказује, али сада у вези са лексикографском обрадом глагола. У центар пажње ставља се проблем разграничавања оних случајева када трпни придев има глаголску вредност, те се може употребити као пример за илустрацију глаголског значења, од оних када он такво значење нема, те га треба сматрати правим придевом и третирати као засебну речничку одредницу. На бројним примерима, углавном узетих из Речника САНУ, аутор је показао да је овај проблем константно присутан у лексикографској пракси и да га је, без обзира на солидна теоријска знања, у пракси веома тешко решити, али да се, без обзира на бројне тешкоће, то мора чинити.

У два рада о декомпоновању предиката Танасић посматра синтаксичку страну ове појаве, као и њену учесталост у књижевно-уметничком стилу. Он примећује да се појава декомпоновања одражава у позицији предиката, субјекта и ближег објекта просте реченице, као и да се глагол подвргава декомпоновању и кад се јавља у безличним глаголским облицима, и сходно томе предлаже да се терминолошко решење *декомпоновање њредикаџа* замени решењем *декомпоновање глагола* или да се поред првог уведе и ово друго.

Даље се разматра проблем исказивања агенса 1) у пасивним конструкцијама (рад „Инструментал за живо у пасивним конструкцијама“) и 2) уз девербативне именице (рад „Исказивање агенса уз девербативне именице“). Аутор показује да се у пасивним конструкцијама са трпним придевом у савременом српском језику агенс исказује конструкцијом *гениџив + од*, и да се инструментал за живо, који се некада употребљавао у овој функцији, данас више не користи у функцији агенса пасивних конструкција са трпним придевом. Уз девербативне именице агенс се може исказати именицом на два начина, посесивним генитивом и конструкцијом *од (сџране) + гениџив*, која у стручној литератури углавном није прихваћена као адекватна. Танасић показује да се ова конструкција ипак не може и не сме занемарити, јер је фреквентна у појединим функционалним стилевима српског језика (публицистичком, административном и научном) и често не постоји друго језичко средство које би је, у датим околностима, могло супституисати. Предност генитивне конструкције с предлогом *од* аутор види и у њеној нехомонимичности, за разлику од посесивног генитива, који се отелотворује као хомонимично грамаптичко решење (њиме се исказује и агенс и пацијенс).

У раду „Конструкција *џод + акузаџив* с временским значењем“ актуализује се, у литератури раније уочена и описана појава употребе акузатива с предлогом *џод* за исказивање временско значења, с циљем да се прецизира које се тачно временско значење њоме исказује. Пажња се усмерава на избор именица које се у њој могу јавити и на њихову семантику. Аутор закључује да је њихов број врло ограничен и да постоји чврсто правило које регулише њихов избор, те да у обзир долазе „само оне именице које означавају временски одсјек који се регуларно уклапа у већи временски период и представља посљедњу фазу тога периода или фазу која припада његовој другој половини“ (169). У раду „Временска употреба конструкција *на + акузаџив* и *у + акузаџив* са именицама које значе годишња доба“ испитује се њихово понашање у функцији исказивања времена вршења радње и разлике које постоје при њиховој употреби.

У наредном раду, „Супротне реченице са везницима ’него’ и ’већ’“, циљ аутора је био да утврди да ли постоје синтаксичке структуре организоване другачије у односу на овакве реченице (супротне реченице са везницима *него* и *већ*), којима се исказује исти тип семантичког односа — одос супротности. Запажања и закључке до којих је дошао, аутор је поткрепио бројним примерима узетим из различитих функционалних стилова.

Последња два рада у књизи посвећена су безличним реченицама у српском језику. У раду „Безличне реченице са конструкцијом *до + генитив*“ Танасић упозорава на један тип безличних реченица који није посебно истицан у литератури и детаљно га описује и упоређује са њему сличним. То су оне безличне реченице код којих се у функцији предиката јавља копулативни именски предикат са именицом у облику генитива са предлогом *до*, нпр.: *Мада јој није било до њесме*, и мада беше уплакана, пила је и певала (Црњански). Други рад о безличним реченицама, „Безличне реченице са уопштеним агенсом“, бави се проблемом разрешавања хомонимичности ових реченица, тј. разграничавањем безличних реченица са уопштеним агенсом, образованих од прелазних глагола, код којих морфема *се* служи као показатељ њихове безличности, од пасивних рефлексивних реченица са истим глаголом, код којих је морфема *се* показатељ пасивне дијатезе. Такође, аутор поставља и уједно одговара на питање које, као ни претходно, није било постављано пред нашу научну јавност, а то је: да ли се у српском језику обавезно изоставља именица са значењем ближег објекта у безличним реченицама са уопштеним агенсом или постоје случајеви када она бива исказана, — постоје, то су оне реченице код којих се ближи објект исказује генитивом без предлога.

Књига *Синтаксичке џеме* аутора Срете Танасића значајан је допринос нашој синтакси, посебно оним њеним областима којима се аутор у овим радовима бави. Богата примерима узиманим из свих функционалних стилова нашег језика, она је добар подстрек за многа будућа истраживања или преиспитивања. Баш зато што доноси текстове који су претходно већ објављивани (неки и двадесет година раније), а сада су за ову прилику поново прегледани, пажљиво бирани, „вагани“, мењани или допуњавани, она представља збирку синтаксичких знања која су, на изврстан начин, прошла суд времена и критике. Она ће, несумњиво, бити драгоцен и свима онима који намеравају да путевима синтаксе српског језика крену, као и онима који их увелико освајају.

Ивана Коњик